

Lärlingsutbildning i fyra länder

Förord

Jag har på uppdrag av Skolverket gjort en kartläggning av lärlingsutbildningen i fyra länder, nämligen Finland, Danmark, Österrike och Tyskland. Men för att förstå lärlingsutbildningens plats i utbildningssystemet har jag ansett mig tvungen att ge en kort sammanfattning av utbildningssystemen – framför allt yrkesutbildningen – i de fyra länderna. Jag har huvudsakligen använt mig av officiellt material som finns tillgängligt genom Eurydice och CEDEFOP och respektive lands utbildningsmyndigheters hemsidor.

I varje land har jag haft en kontaktperson som kommenterat den aktuella situationen, framgångsfaktorer, problem och den framtida utvecklingen. Det har varit Kari Nyssölä, Utbildningsstyrelsen i Finland, Svend-Erik Povelsen, CIRIUS i Danmark, Tomas Mayr, Institut für Bildungsforschung und Wirtschaft i Österrike och Ute Hippach-Schneider, Bundesinstitut für Berufsbildung i Tyskland. Dessa kontaktpersoner har också försett mig med material, framför allt material som belyser den aktuella situationen i respektive land, såsom konferens- och seminarierapporter, debattinlägg och tidningsartiklar. Kontakterna har huvudsakligen ägt rum via e-post och telefon. Planerade studiebesök har tyvärr fått ställas in på grund av förhinder eller tidsbrist.

Mitt uppdrag är med denna rapport avslutat.

Stockholm den 10 december 2005

Sven Salin

Sammanfattning

Finansiering

Finansieringen av lärlingsutbildningen är ett gemensamt åtagande för företagen/arbetsgivarna och samhället. Eftersom huvuddelen av utbildningen sker i företagen – 60 – 80 procent – står arbetsgivarna för större delen av kostnaderna i form av lärlingslön, som fastställs i förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. Det finns olika former för företagen att få bidrag till handledningen, t ex genom statliga premier eller skattereduktion (Österrike) eller från en fond som alla företag bidrar till. Den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen finansieras av samhället vanligen genom att de lokala skolmyndigheterna står för lokaler och utrustning och staten eller delstaten (Tyskland och Österrike) står för personalkostnader. Av arbetsmarknadspolitiska skäl kan staten i vissa fall betala företagen för att ta emot svårplacerade grupper som lärlingar.

Framgångsfaktorer

De fördelar och framgångsfaktorer med lärlingsutbildning i jämförelse med skolförlagd yrkesutbildning som nämns av företrädare för de fyra länderna – med lite olika tyngdpunkt – är bl.a. följande:

- Elever som är skoltrötta efter den obligatoriska skolan som huvudsakligen är teoretisk, kan få börja med något praktiskt som de är intresserade av. Motivationen och självförtroendet växer när de märker att de gör nytta.
- Lärlingarna lär känna den nyaste tekniska utrustningen, lär sig arbeta i arbetslag och får en modern yrkesutbildning.

- Lärlingsutbildningen leder i större utsträckning än den skolförlagda yrkesutbildningen till arbete inom företaget eller branschen.
- Lärlingarna har bättre ekonomiska förmåner (lärlingslön) än studiestödet.
- Företagen ser utbildningen som en värdefull investering för att säkra den framtida personalförsörjningen. Utbildningen kan anpassas till företagets behov, och lärlingarna lär känna företagets utrustning, rutiner, kunder och leverantörer. Det är ofta dyrare med en extern rekrytering.
- Genom samarbetet mellan utbildningsmyndigheter, arbetsmarknadens parter och lokala företag och yrkesskolor kan lärlingsutbildningen snabbt förnyas och anpassas till nya behov, t.ex. nya utbildningar av varierande längd.
- Lärlingsutbildningen är alltså bra både för individen, företagen och för samhället, eftersom den är en bra investering för företagen och billigare för samhället.

Problem

Ekonomiska problem på grund av konkurrens från låglöneländer, slimmade företag och därför mindre tid för handledning, minskning av arbetstillfällena i traditionella industriföretag och hantverk och hög arbetslös är problem som framhålls i alla fyra länder. Antalet ungdomar som söker lärlingsplatser har därför i regel varit större än tillgängliga platser. Företagen har i denna situation hellre rekryterat ungdomar med högre utbildning än enbart obligatorisk grundskola eller unga vuxna med viss yrkeserfarenhet.

Ett annat problem är att lärlingsutbildningen ofta upplevs som alltför smal – ibland som en återvändsgränd, om ungdomarna inte får arbete inom det företag eller den bransch som de utbildat sig inom. Det blir svårt med övergång till annan utbildning. Några påpekar också, att lärlingsutbildning har lägre status än teoretisk utbildning. Inom många branscher krävs nu en högre teoretisk utbildning än enbart obligatorisk grundskola.

Den framtida utvecklingen

Utvecklingen ser lite olika ut i de fyra länderna. I Finland konstaterar man att den renodlade lärlingsutbildningen kommer att minska, men det sker samtidigt ett närmande mellan skolförlagd yrkesutbildning och lärlingsutbildning och mer samarbete mellan företag och yrkesskolor. I Danmark vill man framför allt öka flexibiliteten i lärlingsutbildningen genom ökad flexibilitet och modulindelning. Lärlingsutbildningen ska kunna ge både partiell kompetens med möjlighet att återvända senare och dubbel kompetens både för flera yrken och för fortsatta studier. I Österrike och Tyskland vill man behålla det duala systemet men förnya innehållet i traditionella lärlingsutbildningar och skapa nya utbildningar framför allt inom tjänstesektorn. I Tyskland satsar man också på att utveckla nya utbildningar inom offentlig sektor och lärlingsutbildningar som en arbetsmarknadspolitisk åtgärd med stöd av Europeiska Socialfonden. Man vill också införa ett europeiskt perspektiv bl.a. genom anpassning till Europass. Man vill införa stimulansåtgärder för företagen och ge dem större frihet att utforma utbildningen.

Finland

Bakgrund

Finland har precis som Sverige en sammanhållen nioårig grundskolan från 7 till 15 år. Före grundskolan finns en förskola som är samordnad med barnomsorgen. För 6-åringar finns en särskild förskoleverksamhet antingen i särskilda enheter eller samordnad med grundskolan. Den är frivillig för barnen, men kommunerna är skyldiga att tillhandahålla sexårsverksamhet.

De första sex åren i grundskolan är helt sammanhållna, men i årskurserna 7 – 9 finns vissa valmöjligheter, bl.a. främmande språk.

Mer än 90 procent (94 procent år 2003) av eleverna som lämnar grundskolan fortsätter i gymnasial utbildning, som är treårig och omfattar i regel åldersgrupperna 16 – 19 år. Ca 3 procent fortsätter ett tionde år i grundskolan och övriga fortsätter inte direkt sina studier. Av eleverna i gymnasial utbildning gick (2001) ca 130 000 (ca 45 procent) i teoretisk utbildning och ca 160 000 (ca 55 procent) i yrkesinriktad utbildning.

Yrkesinriktad utbildning

Den yrkesinriktade utbildningen är treårig och omfattar 120 poäng. Av dessa är 90 poäng yrkesämnen och arbetsplatsförlagd utbildning, 20 poäng gemensamma teoretiska ämnen och 10 poäng valfria ämnen – både teoretiska och yrkesämnen inklusive studie- och yrkesorientering. De obligatoriska teoretiska ämnena är bl.a. de två nationella språken, främmande språk, matematik, fysik, kemi, samhällskunskap, hälsa och idrott och konst och kultur. Den arbetsplatsförlagda delen omfattar 20 poäng (av 90).

Den yrkesinriktade utbildningen är indelad i följande sektorer med antalet elever år 2003:

- Naturbruk och miljöområdet (8 412)
- Det naturvetenskapliga området (8 068)
- Teknik och kommunikation (52 625)
- Ekonomi och administration (18 969)
- Turism-, kosthålls- och ekonomibranschen (18 587)
- Social-, hälso- och idrottsområdet (24 907)
- Kultur (10 751)
- Det humanistiska och pedagogiska området (2 667)
- Andra (1 161)

Naturbruk och miljö innehåller utbildningar inom lantbruk, trädgårdsskötsel, fiskeri, skogsbruk och miljö.

Det naturvetenskapliga området innehåller i fråga om yrkesutbildningar framför allt datautbildningar.

Teknik och kommunikation är ett mycket brett område och innehåller utbildningar inom sko-, textil- och beklädnadsbranscherna, inom maskin-, metall-, el-, bil- och byggnadsbranscherna, inom båtbyggnad, livsmedel, papper, plast och gummi m.fl. branscher.

Ekonomi och administration innehåller utbildningar f.f.a. inom företagsekonomi.

Turism-, kosthålls- och ekonomibranschen innehåller utbildningar inom turism, catering, hotell och restaurang, huslig ekonomi och konsumentservice.

Social-, hälso- och idrottsområdet innehåller utbildningar inom social service och hälsovård, tandteknik, läkemedel, hårvård, skönhetsvård och idrott.

Kultur omfattar utbildningar i hantverk, konstindustri, audiovisuell kommunikation, visuell framställning, dans och musik.

Det humanistiska och pedagogiska området innehåller utbildningar i teckenspråksbehandling, barn- och familjearbete och ungdoms- och fritidsinstruktion.

Lärlingsutbildning

Yrkeskvalifikationer inom ovan nämnda sektorer kan i Finland erhållas på tre sätt: skolbaserad utbildning (yrkesskolor), lärlingsutbildning eller validering. I Finland har man utarbetat ett omfattande och mycket detaljerat system för validering för olika yrkeskompetenser. Detta system ligger också till grund för lärlingsutbildningen.

Den finska lagen om yrkesutbildning innehåller också en läroplan med riktlinjer för lärlingsutbildning, som i den finska lagen och förordningen kallas läroavtalsutbildning. Ett villkor för att få påbörja lärlingsutbildning är att eleven är minst 15 år och har avslutat den obligatoriska grundskolan. Villkoren för att ett företag, en institution eller en arbetsplats ska få åta sig lärlingsutbildning är bl.a. att man har en verksamhet av en viss omfattning och att man har lokaler och utrustning som uppfyller de krav som ställs i läroplanen eller i riktlinjerna för att man ska kunna ge en adekvat yrkesutbildning för relevanta yrkeskompetenser. Vidare krävs att personalen har nödvändig yrkeskompetens och erfarenhet för att kunna fungera som handledare.

I lagen om yrkesutbildning anges också att lärlingsutbildning ska anordnas inom yrkessektorer där det finns ett behov på arbetsmarknaden och i samhället. Lärlingsutbildningen ska organiseras i samarbete med företrädare för arbetsmarknadens parter. Undervisningsministeriet har inrättat rådgivande kommittéer för olika branscher med företrädare för branscherna, arbetsmarknadens parter och utbildningsväsendet. Också yrkesskolor har skapat yrkesråd och nätverk av olika slag för att garantera att utbildningen är relevant och håller hög kvalitet.

En elev som är intresserad av att gå en viss lärlingsutbildning tar i regel själv kontakt med ett företag eller en arbetsplats, eventuellt med hjälp av skolans studie- och yrkesvägledare. Om företaget, institutionen eller motsvarande uppfyller kraven för lärlingsutbildning, skrivs ett kontrakt mellan den lokala skolmyndigheten, företaget (eller motsvarande) och den blivande lärlingen. I kontraktet regleras inriktningen och omfattningen av utbildningen, företagets åtaganden i form av handledning och lärlingens skyldigheter. Mellan 70 och 80 procent av utbildningstiden förläggs till arbetsplatsen, där lärlingen deltar i det reguljära arbetet och samtidigt lär sig både teoretiska och praktiska moment under handledning. Resterande tid ägnar lärlingen sig åt teoretiska studier vid en yrkesutbildningsinstitution eller ett center för vuxenutbildning.

Under den tid som lärlingen befinner sig på arbetsplatsen betalar arbetsgivaren ut en lärlingslön. Denna lön baseras på det kollektivavtal som finns för relevant bransch och utgör i regel ca 80 procent av avtalad lön för en yrkesarbetare inom branschen ifråga. Arbetsgivaren är inte skyldig att betala lön för den tid som lärlingen ägnar sig åt teoretiska studier i en yrkesskola eller motsvarande, om man inte kommer överens om annat.

På varje arbetsplats som åtar sig lärlingsutbildning måste man för varje lärling utse en eller flera handledare. Dessa ska vara skickliga yrkesarbetare men också ha pedagogisk förmåga att handleda lärlingar, utvärdera och bedöma deras resultat och ge dem feedback. De ska ha ett brett samhällsengagemang och kunna arbeta i arbetslag. Skolmyndigheterna ordnar årligen utbildning och fortbildning för handledare – ca två veckor. Denna utbildning förläggs vanligen till en yrkesutbildningsinstitution eller ett vuxenutbildningscenter.

Lärlingsutbildningen finansieras dels av staten, dels av arbetsgivarna. Som tidigare redovisats betalar arbetsgivaren lärlingslön under utbildningstiden på arbetsplatsen. Staten kompenserar arbetsgivarna för handledningen. Denna kompensation kan variera från bransch till bransch och fastställs i ett avtal i samband med att ett kontrakt om lärlingsutbildning tecknas. Staten står för den teoretiska skolförlagda delen av lärlingsutbildningen. Den statliga kostnaden för en treårig lärlingsutbildning var 2003 i genomsnitt 4,700 Euro per lärling, och den totala statliga kostnaden för lärlingsutbildning på gymnasial nivå var 2003 ca 59 miljoner euro.

Antalet lärlingar inom olika sektorer framgår av nedanstående tabell:

- Naturbruk och miljöområdet 824
- Teknik och kommunikation 5 091
- Ekonomi och administration 3 646
- Turism-, kosthålls- och ekonomibranschen 1 009
- Social-, kosthålls- och ekonomibranschen 3 283
- Kultur 225
- Det humanistiska och pedagogiska området 959

Totalt deltog 17 913 elever i lärlingsutbildning 2003, 10 378 flickor och 7 535 pojkar.

Tre nivåer av yrkeskompetenser

I Finland finns tre nivåer av yrkeskvalifikationer:

1. Den första nivån motsvarar den treåriga gymnasiala yrkesutbildningen, och den lärlingsutbildning som ovan beskrivits motsvarar denna nivå
2. Mera avancerade yrkeskvalifikationer, en fortsättning på nivå 1 eller en fort- och vidareutbildning för yrkesverksamma.
3. Specialistkompetenser som utgör fördjupningar av tidigare förvärvad yrkeskompetens.

Även på de två senare kvalifikationsnivåerna förekommer lärlingsutbildning, som under 2003 omfattade 27 408 lärlingar. Dessa två nivåer kan sägas vara eftergymnasial yrkesutbildning utan att vara högskoleutbildning, där Finland har byggt upp yrkeshögskolor för olika kompetenser.

Framgångsfaktorer inom den finska lärlingsutbildningen

Den stora fördelen med lärlingsavtal är att särskilt unga vuxna kan få en modern yrkesutbildning med betydligt bättre ekonomiska förmåner än det vanliga studiestödet ger. De får 80 – 90 procent av en yrkesarbetares lön under den tid de är på arbetsplatsen och även en kostnadsersättning för den tid de har teoretisk undervisning. Det ekonomiska bidraget som betalas till arbetsgivaren är också viktigt. En arbetsgivare som måste säga upp arbetskraft, kan i stället utbilda lärlingar och på så vis behålla sin arbetsstyrka.

Vilka problem och svårigheter finns idag?

Ett problem är att arbetsgivare i en minskande utsträckning vill ingå lärlingsavtal med ungdomar i åldern 16 – 18 år, som enbart har grundskoleutbildning. Eftersom arbetsgivare har tillgång till unga vuxna med kompletterande utbildning och/eller yrkeserfarenhet, tvingas ungdomar med enbart grundskolekompetens att i allt större utsträckning välja skolförlagd yrkesutbildning.

Hur ser den framtida utvecklingen ut i fråga om lärlingsutbildning?

Efter den grundläggande utbildningen (den obligatoriska grundskolan) väljer ca 50 procent teoretiskt gymnasium och ca 45 procent yrkesutbildning (3-5 procent fortsätter inte efter den grundläggande utbildningen). Målsättningen är att 20 procent ska gå till lärlingsutbildning och ca 25-30 procent till yrkesskolor. Tendensen är att man inte riktigt lyckas nå det målet i fråga om lärlingsutbildning.

Men utvecklingen visar också att utbildningen i yrkesskolor och lärlingsutbildningen alltmer närmar sig varandra. En allt större andel av yrkesutbildningen vid yrkesskolorna förläggs numera till arbetsplatser, utan att eleverna har lärlingsstatus. Inom byggsektorn är t.ex. ca 50

procent av utbildningen arbetsplatsförlagd. Motsvarande utveckling kan skönjas inom andra sektorer. Därigenom minskar behovet av den direkta lärlingsutbildningen, som i Finland kallas läroavtalsutbildning.

Yrkesskolorna borde i ännu större utsträckning etablera ett samarbete med arbetslivet och erbjuda utbildning i företag och på arbetsplatser – minst ett halvt år. Det skulle öka flexibiliteten och minska studieavbrotten. De ekonomiska förmånerna för de studerande borde förbättras, t.ex. genom lärlingsavtal. Här kan fackföreningarna spela en viktig roll.

Danmark

Bakgrund

Danmark är ett relativt litet land med 5,4 miljoner invånare och en ganska homogen befolkning. (Färöarna och Grönland beaktas inte i detta sammanhang). Under det senaste decenniet har dock andelen invandrare ökat och uppgår nu till ca fem procent. Danmark har tidigare varit uppdelat i 14 län och 275 kommuner men genomgår just nu en omstrukturering, som ska vara avslutad 2007. Den innebär att landet delas in i fem regioner, och antalet kommuner ska minska radikalt. Staten och kommunerna får i fortsättningen ansvaret för utbildningen. Några karakteristiska drag för utbildningspolitiken och skolsystemet i Danmark är följande:

- I Folketinget är ett stort antal partier representerade, och regeringarna har därför vanligen varit koalitionsregeringar. Socialdemokrater och vänsterpartier har växlat med borgerliga partier i regeringen, och man har därför försökt få till stånd breda uppgörelser om skolan.
- Skolplikten omfattar åldrarna 7 till 16 år, och den obligatoriska skolan, folkeskolan, är nioårig. Före den finns en frivillig förskoleklass, och eleverna kan välja att fortsätta ett tionde år i folkeskolan, vilket ca 60 procent gör. Folkeskolan är sammanhållen och enhetlig med få valmöjligheter. Ca 88 procent går i en kommunal skola och 12 procent i olika slag av friskolor, som även de till 75-80 procent finansieras av staten.
- Efter den obligatoriska skolan – ca 95 procent fortsätter - sker en uppdelning av eleverna på i princip fem olika utbildningsalternativ:
- 1. Det traditionella treåriga teoretiska gymnasiet, som har två grenar, en matematisk och en språklig, och som avslutas med studentexamen som ger högskolebehörighet.
- 2. Höjere Forberedelseeksamen (HF), som är ett tvåårigt alternativ till gymnasiet både för ungdomar och vuxna och ger större valfrihet av enstaka ämnen och som också ger behörighet för fortsatta studier.
- 3. Högre Handelsexamen, som är treårig och har en viss yrkesprofil men vanligen förbereder för studier på universitet eller handelshögskola.
- 4. Högre Teknisk Examen, som också är treårig med en teknisk profil men vanligen förbereder för högre studier framför allt vid teknisk högskola.
- 5. Yrkesutbildning huvudsakligen i form av lärlingsutbildning. Längden kan variera från två till fyra år och en viss del är skolförlagd (ca 1/3 del) och resten försiggår i ett företag.

Yrkesutbildning i Danmark

Ansvaret för yrkesutbildningen är delat mellan staten, arbetsmarknadens parter och kommunerna enligt gällande yrkesutbildningslag – den senaste från 2003, som trädde i kraft den 1 januari 2004 (Nr 448). Staten – Undervisningsministeriet – fastställer mål och utformar regelverk. Till sin hjälp har ministeriet Erhvervsuddannelsesrådet – EUR (Rådet för grundläggande yrkesutbildning), som består av företrädare för arbetsmarknadens parter, skolledare och lärare från yrkesskolor och representanter från ministerierna för utbildning och arbetsmarknad. Dessutom finns ett stort antal yrkeskommittéer (59 stycken), som har ett stort

inflytande på innehållet, omfattningen, längden och examenskraven för olika yrkesutbildningar inom respektive bransch – ca 85 olika program. Kommunerna har ansvaret för att genomföra yrkesutbildningen – när det gäller lärlingsutbildningen i samarbete med företag och arbetsplatser. (Mera om lärlingsutbildningen nedan)

Även om ovannämnda handelsskolor och tekniska skolor har en viss yrkesprofil och kan leda till arbete direkt efter utbildningen, är ändå huvudsyftet att förbereda för högre utbildning. Tre typer av yrkesutbildning kan identifieras, som inte direkt kan inordnas i det duala systemet, nämligen:

- Grundläggande yrkesutbildning som riktar sig till ungdomar mellan 17 och 21 år, som inte bestämt sig för en viss yrkesinriktning. De kanske inte klarat den obligatoriska utbildningen med tillfredsställande resultat, blivit arbetslösa och inte fortsatt till annan utbildning. Inom den grundläggande yrkesutbildningen kan de få orientering om olika yrken och pröva på att arbeta inom olika branscher, samtidigt som de får en fortsatt teoretisk utbildning. Grundläggande yrkesutbildning erbjuds inom olika sektorer såsom jordbruk, socialt arbete, vård, tekniska yrken etc. En del av utbildningen förläggs till arbetsplatser och påminner då om lärlingsutbildning. Utbildningen är i regel tvåårig, och tanken är att ungdomarna genom denna utbildning ska komma underfund om sina egna intressen och anlag och olika yrkens krav för att sedan kunna välja fortsatt utbildning.
- Produktionsskolor, som riktar sig till ungdomar under 25 år, som inte skaffat sig en yrkesutbildning och därför inte fått arbete – i stort sett samma målgrupp som för den grundläggande yrkesutbildningen. Utbildningen försiggår huvudsakligen i form av projekt i verkstäder inom snickeri, metallarbete, teater, media etc. Den kombineras med individuell vägledning och tester för att ungdomarna ska kunna utforma sina framtidsplaner. Utbildningen är i regel ettårig, och det förekommer inga betyg eller examina. Utbildningen genomförs vanligen av självständiga (inte kommunala) institutioner men finansieras av bidrag både från staten och kommunerna.
- En omfattande eftergymnasial yrkesutbildning – huvudsakligen skolförlagd – inom en rad olika branscher, bl.a. design, marknadsföring, IT, hotell och turism etc. Utbildningen, som är två- eller treårig, har expanderat kraftigt under de senaste åren och omfattade 2002 drygt 20 000 studerande.

Lärlingsutbildning

Den grundläggande yrkesutbildningen i Danmark sker vanligen inom det duala systemet – som lärlingsutbildning. Över hälften av eleverna på den gymnasiala nivån (54 procent år 2002) deltar i lärlingsutbildning. Utbildning förekommer i princip inom alla yrkessektorer med antagning inom sju olika yrkesområden såsom:

- teknologi och kommunikation,
- bygg och anläggning,
- hantverk och teknik,
- livsmedel, hotell och restaurang,
- mekanik, transport, och logistik,
- social service, vård, turism etc,
- handel och kontor.

Efter de senaste reformerna inom yrkesutbildningen 2000 och 2003 finns i princip fyra olika möjligheter att fullgöra en lärlingsutbildning:

1. Alla blivande lärlingar genomgår en bred grundläggande skolförlagd utbildning – 10 - 60 veckor - där de dels får en teoretisk utbildning, dels får en orientering om olika yrken och dels får pröva på att arbeta praktiskt inom olika yrken som lärlingar. Därefter bestämmer

de sig för en specialisering, och de får hjälp av studie- och yrkesvägledare att hitta ett företag, som de sedan skriver kontrakt med om lärlingsutbildning.

2. Ungdomar som inte kan hitta ett företag eller arbetsplats kan fullgöra sin lärlingsutbildning i en skolverkstad (skolepraktik). Denna möjlighet ska emellertid bara utnyttjas som en sista utväg. I stället vill man stimulera elever att söka företag eller arbetsplatser även utanför hemorten för ”riktig” lärlingsutbildning.
3. Ungdomar kan också själva ta kontakt med ett företag, skriva ett lärlingskontrakt och påbörja utbildningen direkt i företaget. Därefter varvas den praktiska företagsförlagda utbildningen med en skolförlagd del vid en yrkeskola som har relevant kompetens.
4. Från och med den 1 januari 2005 har ungdomar som går en lärlingsutbildning möjlighet att avbryta utbildningen för att arbeta i ett företag under en viss tid och sedan återvända till utbildningen (erhvervsuddannelse plus).

Ungdomar som påbörjar sin lärlingsutbildning med en skolförlagd del, får statligt studiestöd under denna del och lärlingslön under resterande del. Ungdomar som börjar sin utbildning direkt i ett företag får lärlingslön under hela utbildningstiden, och företagen kompenseras av staten för den skolförlagda delen, då lärlingarna inte gör en insats i företaget. För varje lärling upprättas en individuell utbildningsplan, där kunskaper och färdigheter från den skolförlagda utbildningen integreras med motsvarande färdigheter från den företagsförlagda delen och lärlingens personliga intressen och behov. Ungefär en tredjedel av lärlingsutbildningen är skolförlagd och två tredjedelar företagsförlagd. Varje lärling får också en personlig portfolio, där uppnådda kunskaper, färdigheter och erfarenheter dokumenteras.

Den danska lärlingsutbildningen har alltså en större andel teoretisk (skolförlagd) utbildning än det tyska och österrikiska duala systemet men betydligt mer företagsförlagd utbildning än inom den svenska gymnasieskolan.

Det finns ett stort antal lärlingsutbildningar att välja bland – sammanlagt ca 150 olika specialiseringar. Lärlingsutbildningens längd varierar mellan två och fyra år – i genomsnitt 3½ år. Utbildningen avslutas med ett gesällprov eller motsvarande examen inom handelsområdet, och relevant yrkeskommitté utfärdar ett betyg (gesällbrev). För den skolförlagda delen utfärdar yrkesskolan ett betyg.

Arbetsmarknadens parter har ett stort inflytande över lärlingsutbildningen dels genom det nationella Rådet för yrkesutbildning, dels genom de olika yrkeskommittéerna. Dessa beslutar om mål, innehåll, omfattning och examenskrav för utbildningen och medverkar i examinationen. De har också en central roll när det gäller att förnya lärlingsutbildningen, när nya behov uppstår på arbetsmarknaden. Dessa kommittéer har också till uppgift att godkänna företag för lärlingsutbildning. Därvidlag tar man hänsyn till företagets tekniska utrustning, omfattningen av produkter och tjänster som levereras och kompetensen hos personalen. Godkännande ges för ett visst antal år, varefter utbildningen utvärderas för förnyat uppdrag. Ungefär en tredjedel av samtliga företag i Danmark har lärlingsutbildning, vilket är mer än i något annat land.

Yrkeslärarna i yrkesskolorna måste dels ha en relevant yrkesutbildning, dels ha en pedagogisk utbildning. Yrkeslärare som saknar pedagogisk utbildning måste under de första två åren av sin anställning genomgå en pedagogisk utbildning omfattande ca 500 timmar. Utbildare i företag måste vara skickliga yrkesmän, dvs. åtminstone ha gesällbrev inom relevant yrkesområde, och dessutom ha yrkeserfarenhet. Däremot ställs inga krav på pedagogisk utbildning.

Finansiering

Den grundläggande yrkesutbildningen inom lärlingsutbildningen finansieras av staten enligt en fastställd norm för varje lärling som fullbordar utbildningen. Skolorna har därigenom relativt stor frihet att själva besluta om användningen av resurserna. Lärlingarna har lärlingslön under utbildningstiden – både den företagsförlagda och den skolförlagda delen. Lönen fastställs i kollektivförhandlingar inom respektive bransch. Företagen betalar lönen. Alla företag betalar ett visst bidrag till en gemensam fond beroende på antalet anställda. Därigenom bidrar samtliga företag till lärlingsutbildningen, även om de inte utbildar lärlingar. Ur denna fond får företag ersättning för sin lärlingsutbildning och även för den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen.

Under 2002 medverkade ca en tredjedel av samtliga företag i Danmark i lärlingsutbildningen, och ca 85 000 ungdomar hade lärlingskontrakt med företag – att jämföras med det totala antalet ca 151 000 som deltog i någon form av yrkesinriktad utbildning. Fonden omfattade 2002 ca 8 miljarder DKK. Företag och arbetsgivare finansierar alltså en stor del av lärlingsutbildningen i Danmark.

Framgångsfaktorer i fråga om lärlingsutbildningen

En betydande framgångsfaktor i det danska lärlingssystemet är det intima samarbetet mellan Undervisningsministeriet, arbetsmarknadens parter (yrkesråd och branschkommittéer) och de lokala yrkesskolorna och företagen ("den danska modellen"). Därigenom kan lärlingsutbildningen snabbt förnyas och anpassas till nya behov på arbetsmarknaden. Så har också i hög grad skett under de senaste åren. Några av de förändringar som genomförts under 2000-talet är bl.a. följande:

- Utbildningen har gjorts mer flexibel genom modulindelning. Det är därigenom möjligt att i hög grad individanpassa ("skräddarsy") utbildningen utifrån lärlingens individuella behov och förutsättningar och den aktuella arbetsmarknadssituationen.
- Man har också infört nya och kortare lärlingsutbildningar (två år), t.ex. delikatessassistent och greenkeeperassistent (för golfbanor) – sammanlagt 28 sådana utbildningar. Dessa utbildningar räknas som merit för den som sedan vill fortsätta sin utbildning inom angränsade områden.
- Varje lärling ska ha en individuell studieplan och dokumentera sina studieresultat i form av en loggbok (portfolio).
- Utbildningen ska struktureras på ett sådant sätt att det är möjligt för en lärling att få en partiell kompetens och söka ett arbete. Han/hon har sedan rätt att inom sex år återvända till utbildningen och fullborda sin kompetens. Utbildningen till t.ex. kock och murare delas in i tre eller fyra steg, där lärlingen efter varje steg har möjlighet att ta ett arbete och sedan återvända till utbildningen.
- Lärlingen ska också ha möjlighet att genom tillval av olika ämnen skaffa sig en dubbel kompetens för flera olika yrkesområden eller för fortsatta studier – även på eftergymnasial nivå.
- En tydlig perspektivförskjutning har skett i det danska lärlingssystemet från undervisning till lärande, från kvalifikationer till kompetens. Individerna har därigenom fått både ett större inflytande över och ett större ansvar för sina studier.

En annan framgångsfaktor är – liksom i flertalet andra länder med det duala systemet – att lärlingsutbildning i större utsträckning leder till arbete än den skolförlagda yrkesutbildningen. Lärlingarna kommer i kontakt med den senaste tekniska utvecklingen, nya maskiner och

material och ny arbetsorganisation, där lagarbete, problemlösning, kreativitet och egna initiativ är viktiga ingredienser.

För att stimulera elever att anta en lärlingsplats i stället för skolpraktik, även om en sådan inte finns på hemorten, svarar samhället för resekostnaderna, om avståndet är större än elva kilometer. För utbildningar som bara finns på ett fåtal platser i landet, svarar undervisningsministeriet för kostnaderna för uppehållet på skolhem.

En fördel som ofta framhålls med lärlingsutbildningen är alltså att den både ger bättre förutsättningar för arbete och att den också – genom möjligheten till dubbla kompetenser – kan leda vidare till fortsatta studier.

Problem

Lärlingsutbildningen har av kritikerna utpekats som alltför smal och som en återvändsgränd för dem som inte får arbete inom den sektor som de utbildat sig för. Utbildningen har också haft en ökande avbrottsfrekvens – 20 – 25 procent under de senaste åren. Därför har också en rad reformer genomförts i syfte att minska avbrottsfrekvensen. Bl.a. har studie- och yrkesvägledningen utökats och förbättrats. Från och med 2004 är det också möjligt för lärlingar som avbryter utbildningen för att de fått ett arbete, att senare återvända till och fullborda utbildningen. (Andra förändringar redovisas under nästa avsnitt)

Ett annat problem är att lärlingsutbildningen – liksom yrkesutbildning generellt – har en lägre status än teoretisk utbildning. Detta har medfört att det inom vissa yrkessektorer har varit svårt att rekrytera lärlingar. Detta problem har man försökt åtgärda bl.a. genom att göra utbildningarna bredare, mer flexibla och modulindelade. Som ovan redovisats har man också skapat möjligheter för lärlingarna att skaffa sig dubbla kompetenser – även för fortsatta studier på akademisk nivå.

Den framtida utvecklingen

Regeringen presenterade 2002 en handlingsplan för den framtida utvecklingen av lärlingsutbildningen. Den håller nu på att förverkligas. Viktiga ingredienser i denna plan är bl.a. följande:

- Kvaliteten och den professionella standarden i lärlingsutbildningen måste höjas bl.a. genom formulering av tydligare mål och bättre utvärdering.
- Flexibiliteten måste öka bl.a. genom att ett modulsystem införs, som möjliggör för lärlingarna att välja olika specialiseringar och därigenom få en bredare kompetens.
- Innovation och entreprenörskap måste ägnas större uppmärksamhet för att bättre möta den internationella konkurrensen i näringslivet.
- Studie- och yrkesvägledningen måste förbättras, och de blivande lärlingarna måste få en bättre överblick över olika former av yrkesinriktad utbildning som står till buds.
- Validering av formell och informell kunskap och erfarenhet måste ges ett ökat utrymme.
- Genom den ökade flexibiliteten och modulsystemet ska lärlingarna få möjlighet att bredda sin kompetens, skaffa sig kompetens för flera yrkesområden eller kompetens för att gå vidare i utbildningssystemet till eftergymnasial utbildning.
- En strategisk plan för systematisk utvärdering och kvalitetskontroll har införts, och alla yrkesskolor ska ha ett kvalitetssäkringssystem. Ett särskilt institut för utvärdering och kvalitetskontroll inrättades 1999 (Evalueringinstitutet). Utvärderings- och kvalitetsfrågor har alltså hög prioritet även inom det danska lärlingssystemet.

- Den danska regeringen införde 2004 ett stopp för elever som saknade lärlingskontrakt att genomföra utbildningen som skolpraktik. I stället infördes en extra premie på 30 000 DKR till företag som tog emot extra lärlingar. Antalet lärlingsplatser har därigenom stigit med ca 4 000 lärlingsplatser i företag.

Tre framtida utvecklingsmöjligheter i fråga om lärlingsutbildningen kan alltså skönjas:

1. Många lärlingar får möjlighet att skaffa sig en dubbel kompetens under ca fem års utbildning, dels för ett hantverk eller yrke, dels för fortsatta studier inom området.
2. För teoretisk svagt begåvade elever och för invandrare delas lärlingsutbildningen upp i moduler med möjlighet för avbrott för arbete och möjlighet att återvända till utbildningen.
3. Eftersom kompetenskraven hela tiden ökar, kommer det också att bli nödvändigt att införa ett system med eftergymnasial yrkesutbildning – livslångt lärande – även för personer med yrkesutbildning och lärlingsutbildning i grunden.

Österrike

Bakgrund

Österrike är ungefär lika stort som Sverige (drygt 8 miljoner invånare) och påminner också i vissa avseenden om Sverige, många små företag, stor grupp invandrare och en omfattande turism. Men skillnaderna är också mycket stora. Tre skillnader som har betydelse för utbildningssystemet ska här särskilt lyftas fram.

1. Österrike är en federal stat med nio delstater (Länder), och ansvaret för och finansieringen av olika delar av utbildningen delas mellan staten, delstaterna och kommunerna.
2. Arbetsmarknadens parter har ett mycket stort inflytande på olika samhällsområden inklusive utbildningen, bl.a. utformningen av och innehållet i yrkesutbildningen och lärlingsutbildningen.
3. Det s.k. duala systemet, dvs. uppdelningen av yrkesutbildningen mellan skolförlagd utbildning och lärlingsutbildning, har en lång tradition i Österrike och har fortfarande en stark ställning och stor omfattning.

Den obligatoriska utbildningen är nioårig och börjar vid sex års ålder. De första fyra åren (Volksschule) är gemensamma för alla elever och ger en allmän grund för fortsatta studier men möjliggör också lokala profileringar. Efter dessa fyra år kan eleven välja att fortsätta i ytterligare fem år i en allmän teoretisk utbildning (Hauptschule) eller gå över till en sekundärutbildning (Allgemeinbildende Höhere Schule, AHS). Denna senare är åttaårig och är indelad i två stadier om vardera fyra år och avslutas med en studentexamen (Matura). Denna utbildning motsvarar ungefär vår tidigare realskola och vårt gymnasium.

Det sista året av den obligatoriska utbildningen – år nio i Hauptschule – kan eleverna välja att gå i en yrkesförberedande utbildning eller att gå över till AHS efter vissa kompletteringar. Ca 30 procent av populationen fortsätter utbildningen efter de obligatoriska nio åren i AHS som leder till Matura och universitetsbehörighet, och ca 70 procent fortsätter i olika slag av yrkesutbildningar. Av dessa går ca 55 procent i yrkesskolor av olika slag och 45 procent deltar i lärlingsutbildning.

Yrkesutbildning

Yrkesutbildning förekommer i Österrike på tre nivåer – fyra nivåer, om man räknar in det sista året i den obligatoriska utbildningen som kan vara yrkesförberedande, nämligen:

- gymnasial yrkesutbildning, som kan vara två-, tre- eller fyraårig (Mer om denna nedan),

- eftergymnasial yrkesutbildning (som inte ligger på högskolenivå). För denna finns olika slag av skolor (Kollegs, colleges), tekniska skolor, skolor för turism, mode, handel, hantverk, jord- och skogsbruk etc.
- yrkesutbildning på högskolenivå (Fachhochschulen)

I denna rapport behandlas endast den gymnasiala yrkesutbildningen (översiktligt) och lärlingsutbildningen.

Intagning till skolförlagd yrkesutbildning föregås av inträdesprov och lämplighetstest. Utbildningen är både teoretisk och praktisk i skolverkstäder och omfattar också praktik på arbetsplatser – vanligen under sommarferierna. De vanligaste sektorerna är följande:

- jordbruk och skogsbruk,
- teknik och industri,
- ekonomi och handel,
- hantverk,
- konstnärliga yrken,
- socialt arbete,
- vård.

Lärlingsutbildning

Lärlingsutbildningen är mycket omfattande i Österrike. Den omfattar ca 260 olika utbildningar, mer än 40 000 olika företag och arbetsplatser och ca 130 000 lärlingar per år. Ungefär 40 procent av en årskull skaffar sig en yrkesutbildning som lärlingar.

Lärlingsutbildningen regleras av Lagen om yrkesutbildning (Berufsausbildungsgesetz, BAG 1969). Det federala ansvaret ligger under Ekonomiministeriet, och det finns ett nationellt råd för lärlingsutbildning. På delstatsnivå ligger ansvaret på de regionala handelskamrarna i samarbete med de regionala arbetsmarknadsmyndigheterna. De ska godkänna företag och arbetsplatser som vill ta emot lärlingar med hänsyn till tillgång på utrustning, personalens kompetens, omfattningen av handledning etc. De ska också godkänna lärlingskontrakten. Den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen sorterar under utbildningsmyndigheterna i respektive delstat. Också på delstatsnivå finns rådgivande organ som ska lämna sina synpunkter på planerad lärlingsutbildning.

Arbetsmarknadens parter spelar en viktig roll när det gäller lärlingsutbildningen. De är representerade i det nationella rådet för lärlingsutbildning och kan därigenom påverka innehållet i och utformningen av lärlingsutbildningen. De tar också initiativet till att utforma nya lärlingsutbildningar eller modernisera gamla. De påverkar också lagstiftningen inom området. Vidare spelar de en central roll när det gäller ersättningen till lärlingarna. Kollektivförhandlingar sker inom varje bransch, och de avtal som tecknas blir bindande för de företag och arbetsplatser som medverkar.

Som nämnts har lärlingsutbildningen stor omfattning i Österrike. Ungefär 40 procent av alla unga mellan 15 och 18 år förbereder sig för sitt kommande yrke inom systemet med lärlingsutbildning. Det finns inga inträdeskrav, utan lärlingsutbildningen är öppen för alla som avslutat den nioåriga obligatoriska utbildningen. Utbildningen varierar mellan två och fyra år och är vanligen treårig.

Ungefär 75 - 80 procent av lärlingstiden tillbringas i ett företag eller på en arbetsplats. Den arbetsplatsförlagda lärlingsutbildningen regleras i ett kontrakt (Lehrvertrag), där ansvarsfördelningen mellan arbetsgivaren och lärlingen bestäms. Ungefär 40 000 företag är

engagerade i lärlingsutbildning, huvudsakligen små och medelstora företag inom handel, kommunikation, hantverk, turism, fritidsverksamhet etc. Lärlingsutbildningen avslutas med en lärlingsexamen (Lehrabschlussprüfung), som består både av en teoretisk och praktisk del. I denna examen prövas om lärlingen har tillägnat sig den kompetens som utbildningen inom respektive sektor syftar till. Om examen är framgångsrik, kan lärlingen omedelbart söka ett arbete som yrkesskicklig arbetare)

Den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen (20 – 25 procent) innehåller allmänna ämnen såsom tyska, samhällskunskap, kommunikation, IT och andra ämnen som är relaterad till respektive bransch, t.ex. språk för turistnäringen. Innehållet i denna del finns angivet i en kursplan som är nära kopplad till respektive yrkesprofil. Den skolförlagda delen kan förläggas till varje vecka (1 – 2 dagar) eller genomföras som mera sammanhängande block, t.ex. förmiddagar under några veckor.

För att ett företag eller en arbetsgivare ska få åta sig lärlingsutbildning krävs – förutom adekvat utrustning – att arbetsgivaren utser en handledare. För att kunna fungera som handledare krävs dels att vederbörande har specialistkunskaper inom branschen ifråga, förvärvat genom yrkesutbildning och minst två års erfarenhet, dels har genomgått en handledarprövning. Sedan 1997 ordnas handledarutbildning omfattande 40 timmar, där pedagogiska och metodiska frågor behandlas liksom arbetsrätt, planering och utvärdering.

Fortbildning för handledare är inte föreskriven i lagen, men sådan fortbildning ordnas både av arbetsmarknadens parter och av pedagogiska institut. Många företag ordnar också egen fortbildning för sina anställda för att de ska kunna fungera som handledare på ett effektivt sätt. För denna anlitas externa konsulter eller lärare från vuxenutbildningen.

Lärlingsutbildningen förnyas kontinuerligt, och nya lärlingsutbildningar utvecklas för att säkerställa att förändringar på arbetsmarknaden och nya behov tillgodoses. Denna förnyelse kan indelas i fyra faser:

- Förberedelse. Här spelar arbetsmarknadens parter en viktig roll, som ofta tar initiativet, men också den internationella utvecklingen och impulser utifrån tas tillvara.
- Utveckling av en ramkursplan och riktlinjer. I detta arbete medverkar det nationella rådet för lärlingsutbildning och två österrikiska forskningsinstitut. Utformningen av nya kursplaner och riktlinjer sker under Ministeriet för näringsliv och arbetsmarknad för den arbetsplatsförlagda delen och Utbildningsministeriet för den skolförlagda delen.
- Utfärdande av riktlinjer och kursplaner. Arbetsmarknadens parter och utbildnings- och lärlingsmyndigheter involveras i konsulteringsprocess, innan riktlinjerna och kursplanerna fastställs av Ekonomiministeriet för den arbetsplatsförlagda delen och Utbildningsministeriet för den skolförlagda delen.
- Uppföljning. Ytterligare material såsom manualer och material utarbetas, information skickas ut, handledare utbildas och avtal tecknas. Utbildning som kommit igång utvärderas och justeras vid behov.

Finansiering

Den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen finansieras dels av respektive delstat (Land), dels av den federala regeringen. Delstaten står för kostnaderna för maskiner, utrustning och läromedel vid yrkesskolorna för den skolförlagda delen. Kostnaderna för personal delas lika mellan delstaten och den federala regeringen. Företaget, arbetsgivaren eller motsvarande svarar för kostnaderna för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen och betalar lärlingslön som ökar med varje år och under det sista året uppgår till ca 80 procent av lönen

för yrkesarbetare inom branschen. Företagen har emellertid också möjlighet att få statliga bidrag enligt följande:

- Lärlingspremie. Företag kan ansöka om en premie på 1 000 euro per år för varje lärling. (Sker vanligen i samband med deklARATIONEN och i form av skattereduktion).
- Undantag från arbetsgivarens bidrag till sjukförsäkringen.
- Undantag från arbetsgivarens bidrag till arbetslöshetsförsäkringen.

Förutom dessa bidragsmöjligheter finns det en rad andra finansieringsmöjligheter, av vilka den viktigaste är den finansiering av lärlingsutbildning som sker via arbetsmarknadsmyndigheterna för utsatta grupper, t.ex. unga som har svårt att komma in på arbetsmarknaden, flickor som söker lärlingsutbildning där det finns en manlig dominans och unga vuxna som saknar adekvat kompetens för att få ett arbete och där lärlingsutbildning kan vara en möjlighet att komma ut på arbetsmarknaden.

Finansieringen av lärlingsutbildningen är alltså ett gemensamt åtagande för utbildningsmyndigheterna som svarar för den skolförlagda delen av utbildningen och ger bidrag till företagen för handledningen, företagen som svarar för den arbetsplatsförlagda utbildningen och betalar lärlingslön och arbetsmarknadsmyndigheterna som finansierar lärlingsplatser för vissa utsatta grupper. Ett lärlingskontrakt reglerar ansvarsfördelningen mellan företaget, lärlingen och yrkesskolan.

Framgångsfaktorer för lärlingsutbildningen i Österrike

Ca 40 000 företag medverkar i lärlingsutbildningen, och de gör det inte främst av idealistiska skäl. De är övertygade om att utbildningen lönar sig, för de kan därigenom säkra sin framtida personalförsörjning med ungdomar som lärt känna företaget, dess tekniska utrustning, rutiner, kunder och leverantörer. Att rekrytera externt vore mycket dyrare. För ungdomarna innebär lärlingsutbildningen en säkrare väg till arbete och mindre risk för arbetslöshet.

Undersökningar visar också att lärlingar i stor utsträckning får arbete i företaget som de utbildats i eller inom branschen. Företaget har en skyldighet att behålla lärlingen i tre månader efter avslutad utbildning. De flesta ungdomar som genomgått lärlingsutbildning börjar sin yrkeskarriär som fackarbetare (skilled workers), men nästan 50 procent av de österrikiska företagen har en utbildningsbakgrund som lärlingar.

En framgångsfaktor i lärlingsutbildningen ligger i kombinationen av praktisk utbildning i ett företag och teoretisk utbildning i en yrkesskola, som vanligen också har väl utrustade verkstäder, där teorin kan kombineras med praktik. För de elever som är skoltrötta efter den obligatoriska skolan innebär lärlingsutbildningen med sin praktiska inriktning en nystart, som också skapar motivation för teoretiska kunskaper, när man inser att de behövs.

Lärlingarna kan i regel redan från och med det andra året vara fullt produktiva i företaget. Deras självförtroende växer, när de ser att de kan göra nytta och ingå i arbetslag tillsammans med andra anställda i företaget. De kan också direkt efter lärlingsutbildningen få en anställning i företaget väl förtrodda med företaget och utan behov av ytterligare inskolning.

Genom lärlingsutbildningen kan eleverna komma i kontakt med den senaste tekniska utrustningen, eftersom företagen som arbetar på en konkurrensutsatt marknad alltid måste hänga med i den tekniska utvecklingen. En yrkesskola kan inte förnya sin maskinpark och sin tekniska utrustning så ofta. En lärlingsutbildning blir också billigare för stat och kommun,

eftersom företagen står för de huvudsakliga kostnaderna såsom lärlingslön, handledare, material, verktyg etc.

Upplevda problem

De problem som framhålls är att små företag kanske inte kan ge en allsidig utbildning, eftersom de har en begränsad kompetens och ett begränsat antal anställda, som kanske inte kan ägna så mycket av sin arbetstid åt handledning som skulle behövas.

Ett annat problem är att företagen – särskilt de små och medelstora företagen – belastas av höga utbildningskostnader, som de inte alltid kan få kompensation för, eftersom de i många fall inte heller kan anställa fler medarbetare – åtminstone inte omedelbart. Företagen får också betala lärlingslön för den tid som lärlingen tillbringar i en yrkesskola – ca tio veckor per år – då lärlingen inte står till företagets förfogande för produktiva insatser.

Den framtida utvecklingen

Lärlingsutbildningen måste ständigt förändras och moderniseras i takt med att arbetslivets förändras. Här har arbetsmarknadens parter en viktig roll, men även den internationella utvecklingen måste beaktas. I lärlingsutbildningen betonas alltmer sådana färdigheter som ansvarstagande, samarbete, kreativitet och kvalitetsmedvetenhet. Utbildningen ska vara dynamisk snarare än statisk.

För framtiden gäller det att hela tiden att förnya lärlingsutbildningen. Sedan 1997 har ca 130 nya lärlingsutbildningar skapats. Bl.a. har nya s.k. integrerade lärlingsutbildningar för funktionshindrade tillkommit. För små företag med en begränsad kompetens har det skapats utbildningsförbund – en sammanslutning av olika företag – för att ge lärlingarna en allsidig utbildning. Utbildningarna måste också i större utsträckning indelas i moduler för att öka flexibiliteten och möjligheterna till specialisering.

När de traditionella hantverksyrkena och tekniska yrkena minskar i omfattning, måste nya lärlingsutbildningar skapas inom tjänstesektorn, t.ex. turism- och fritidssektorn, hälso- och upplevelseindustrin. Ungdomarna måste också få en bättre studie- och yrkesorientering och information om den framtida utvecklingen på arbetsmarkanden – även internationellt.

Lärlingsutbildningens omfattning påverkas också av den demografiska utvecklingen. Just nu är det vissa problem att finna lärlingsplatser för alla, eftersom ungdomsårgångarna nu är stora. Men från och med 2008 kommer antalet 15-åringar att minska drastiskt, och många befarar då en brist på yrkesarbetare. Några företag har insett detta och ökar därför sin lärlingsutbildning redan nu för att undvika rekryteringsproblem i framtiden.

Sammanfattningsvis kan man säga att Österrike kommer att behålla det duala systemet, eftersom det innebär fler fördelar än nackdelar – framför allt ett för samhället billigt och effektivt yrkesutbildningssystem. Men lärlingsutbildningen måste också ständigt förnyas både genom att innehållet förändras – t.ex. genom modulindelning - och nya yrken tillkommer.

Tyskland

Bakgrund

Tyskland är ett stort och folkrikt land – det folkrikaste inom EU med över 82 miljoner invånare. Tyskland präglas liksom flera andra länder i Västeuropa av en åldrande befolkning med allt färre elever i skolsystemet och allt färre yrkesverksamma. Befolkningen skulle ha

minskat, om inte Tyskland haft en omfattande invandring, vilket också skapat sociala problem. Tyskland har under det senaste decenniet drabbats av en stagnerande ekonomi och en hög arbetslöshet – framför allt i de östliga delarna, som tidigare tillhörde den Tyska Demokratiska Republiken (DDR).

Tyskland är – liksom Österrike – en federal stat, där de olika delstaterna (Länder) har relativt stor självständighet och beslutanderätt bl.a. i frågor som rör utbildning och kultur. Varje delstat har alltså en egen utbildnings- och kulturminister. Viss samordning av utbildningssystemen sker dock genom den s.k. Utbildnings- och kulturministerkonferensen (Ständige Konferenz der Kultusminister), som formellt har en rådgivande funktion, och rekommendationer genomförs först när de blir beslut i den enskilda delstaterna.

Dagens utbildningssystem i Tyskland präglas av följande historiska bakgrund:

- Under nazisttiden var utbildningen centraliserad och relativt enhetlig. I den nya grundlagen (Grundgesetz 1949) fick delstaterna stor makt över utbildning och kultur för att förhindra en upprepning av nazisttidens indoktrinering. Man utgick i princip från det skolsystem som införts under Weimarrepubliken 1920.
- Vid sammanslagningen av de 11 västtyska och de 5 östtyska delstaterna till ett enat Tyskland 1989-90 och vid integreringen av de båda skolsystemen 1991-93 kom det västtyska systemet att dominera. Men det socialistiska enhetsskolsystemet, som byggts upp i Östtyskland kom att prägla utvecklingen i några delstater i fortsättningen.
- Det tyska skolsystemet kännetecknas av en urvalsskola. Efter den sammanhållna fyra- eller sexåriga grundskolan delas eleverna upp i tre grupper. De mest begåvande (de från hem med utbildningstradition) fortsätter i gymnasiet, en mellangrupp fortsätter till realskola, och övriga fortsätter i folkskolan (Hauptschule).
- En livlig diskussion pågår för närvarande i Tyskland om att ändra systemet, bl.a. mot bakgrund av erfarenheterna från det östtyska systemet och de urusla resultaten i PISA-undersökningen 2003 (Man talar om PISA-schocken) .

Det tyska skolsystemet

Var och en av de 16 delstaterna utformar sitt skolsystem, och det finns vissa markanta skillnader mellan de olika delstaterna. Det går därför egentligen inte att tala om ”det tyska skolsystemet”. Det finns emellertid också vissa gemensamma drag som här kort ska summeras. Skolplikten för heltidsstudier är nio- eller tioårig och omfattar 6 – 15 år (16 år i fem delstater). Därefter är ungdomar som inte deltar i heltidsstudier, t.ex. lärlingar, skyldiga att delta i deltidstudier fram till 18 års ålder. Före den obligatoriska grundskolan deltar flertalet barn i frivillig Kindergarten.

Den gemensamma sammanhållna grundskolan är fyraårig – sexårig i några delstater. Därefter följer en tvåårig orienteringsnivå – antingen som en separat skolform eller som en del av den följande lägre sekundärnivå. Denna omfattar tre olika skolformer, gymnasium som fortsätter på nästa nivå, realskola eller fortsatt grundskola (Hauptschule). Några delstater har infört en sammanhållen enhetsskola (Gesamtschule). Föräldrar och elever har rätt att välja skolform, men olika skolformer har särskilda inträdeskrav. Eleverna fördelar sig på de olika skolformerna (läsåret 2002/03) på följande sätt: Gymnasium 22 %, realskola 23 %, Hauptschule 22 % och Gesamtschule 9 %. (Övriga går i special- eller privatskolor)

Den övre sekundära nivån (motsvarande vår gymnasieskola) består av gymnasium (fortsättning från den tidigare nivån), som förbereder för studentexamen (Abitur), olika slag av fackskolor inom handel, teknik och service, yrkesskolor för olika yrken och det duala

systemet (lärlingsutbildning). Övergångar från yrkesutbildning till gymnasium är möjliga men kräver i regel kompletterande utbildning i teoretiska ämnen. Eleverna fördelar sig på följande sätt på de olika utbildningsformerna: gymnasium 38 %, fack- och yrkesskolor 12 % och lärlingsutbildning 51 %.

Yrkesutbildning

Vissa yrkesförberedande inslag förekommer redan under de två sista åren i Hauptschule och Realschule i form av orientering om yrken och arbetsmarknad, praktik eller samarbetsprojekt med näringslivet. Den skolförlagda yrkesutbildningen efter den obligatoriska nio- eller tioåriga nivån kan genomföras i någon av följande typer av skolor – förutom som lärlingsutbildning som behandlas i nästa avsnitt:

- Berufsfachschule (yrkesskola - heltid) som kan vara ett- två- eller treårig. Den bygger på Hauptschule och förbereder de studerande för olika yrken inom handel, kontor, teknik, socialt arbete, vård, fritid etc.
- Fachoberschule (specialiserad yrkesutbildning) bygger på realskola och omfattar årskurserna 11 och 12. Den innehåller både teoretisk och yrkesinriktad utbildning inom olika sektorer såsom teknologi, ekonomi, administration, jordbruk, socialt arbete etc. Den avslutas med en examen som ger inträde till Fachhochschule (yrkeshögskola).
- Berufsoberschule (ungefär motsvarande eftergymnasial yrkesutbildning såsom påbyggnadsutbildning och kvalificerad yrkesutbildning) är tvåårig och bygger på realskola och minst två års yrkesutbildning eller minst fem års relevant yrkespraktik. Den ger möjlighet bl.a. för personer med yrkes- eller lärlingsutbildning att kvalificera sig för högre utbildning såsom yrkeshögskola.
- Fachgymnasium (gymnasial utbildning med yrkesinriktning) är treårigt och bygger på den lägre nivån av sekundärutbildningen. Fachgymnasium ger allmän behörighet för högre utbildning (Abitur) men innehåller dessutom yrkesinriktade specialiseringar inom olika sektorer såsom ekonomi, teknik, vård etc.

Lärlingsutbildning

Lärlingsutbildningen eller det duala systemet som den vanligen kallas, eftersom ansvaret för utbildningen delas av företag och yrkesskolor, har lång tradition i Tyskland – ända sedan 1920. Egentligen bygger det på det medeltida systemet med mästare och gesäller. Tyskland är också det land där lärlingsutbildningen har den största omfattningen. Över hälften av alla ungdomar som skaffar sig en yrkesutbildning gör det i form av lärlingar. Det finns 361 olika lärlingsutbildningar (augusti 2004) inom i stort sett alla sektorer, industri, hantverk, bygg, el, tele, handel, hotell och restaurang, service etc., och mer än 1,6 miljoner ungdomar deltar i lärlingsutbildningen under ett år.

Det finns inga formella inträdeskrav till lärlingsutbildningen. Vanligen påbörjas den efter den obligatoriska utbildningen (Hauptschule), men även ungdomar som avslutat realskolan och t.o.m. ungdomar med studentexamen (Abitur) söker till lärlingsutbildning. Utbildningen kan vara tre- eller fyraårig, men vissa kortare utbildningar förekommer också, beroende på kraven inom respektive bransch. Huvuddelen av utbildningen är förlagd till ett företag eller en arbetsplats, men en eller två dagar i veckan genomförs i en yrkesskola eller motsvarande. Utbildningen avslutas med en lärlingsexamen, för vilken de regionala institutionerna handelskammare, hantverkskammare, industrikammare eller motsvarande är ansvariga.

För den företagsförlagda utbildningen finns det nationellt fastlagda riktlinjer, för vilka de federala myndigheterna, arbetsmarknadens parter, delstaternas utbildnings- och arbetsmarknadsministerier och branschorganisationer har ett ansvar. Alla lärlingsutbildningar

ska vara tillgängliga för alla ungdomar i hela Tyskland, men vissa regionala skillnader förekommer. I dessa riktlinjer beskrivs målen för utbildningen, utbildningens omfattning och kraven för examen. Företagen och arbetsplatserna har stor frihet att genomföra utbildningen och kan också ställa egna krav.

Arbetsmarknadens parter har i Tyskland liksom i Österrike ett stort inflytande över lärlingsutbildningen och över yrkesutbildningen som helhet. På nationell nivå finns ett centralt institut, Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB) som har till uppgift att vara ett rådgivande organ åt den federala regeringen när det gäller regelverk, kvalifikationskrav, forskning och utvärdering. I styrelsen för detta institut spelar arbetsmarknadens parter en central roll tillsammans med företrädare för den federala regeringen och delstatsregeringarna. På delstatsnivå finns yrkesutbildningskommittéer med lika representation från arbetsgivare, arbetstagare och delstatsmyndigheter. På regional nivå finns olika branschorgan, t.ex. Handelskammer, Handwerkskammer, Industriekammer etc. med representation från arbetsmarknadens parter. Dessa har till uppgift framför allt att svara för examination.

För den skolförlagda delen av utbildningen finns en ramkursplan, som fastställs av respektive delstats undervisningsministerium men med viss samordning mellan delstaterna genom utbildningsministrarnas ständiga konferens (Kultusministerkonferenz). Denna kursplan innehåller både allmänna ämnen och ämnen som är specifika för den yrkessektor som lärlingen valt. Denna teoretiska utbildning kan genomföras av de vanliga yrkesskolorna med kompetens inom respektive sektor eller av särskilda yrkesutbildningscenter.

Den skolförlagda delen av lärlingsutbildningen genomförs av yrkeslärare med kompetens inom respektive sektor men också med allmän kompetens i t.ex. yrkesinriktad matematik, yrkesritning, företagsledning och administration etc. Den företagsförlagda delen av lärlingsutbildningen genomförs av särskilt utbildade handledare. De ska vara specialister inom sitt yrkesområde (mästare) med lång yrkeserfarenhet men dessutom ha förmåga att handleda andra. Det fanns 587 683 personer registrerade hos ansvariga institutioner i Tyskland 2000 som lämpliga för handledningsuppdrag i företag och på arbetsplatser. Varje handledare svarar i regel för två eller tre lärlingar.

Finansiering

Lärlingsutbildningen finansieras till övervägande del av det privata näringslivet eller arbetsgivarna – ca 73 procent. Lärlingen har status som anställd och uppstår lärlingslön, som förhandlas fram mellan arbetsmarknadens parter. Ett lärlingskontrakt tecknas mellan lärlingen och företaget (motsvarande). Den federala regeringen kan medverka till att finansiera ett samarbete mellan små och medelstora företag inom en viss bransch i form av träningscenter. Den nationella regeringen svarar också för finansieringen av yrkesorientering och vägledning genom de federala arbetsmarknadsmyndigheterna.

Delstatsregeringarna svarar för den skolförlagda undervisningen – huvudsakligen lärarlöner. De kan också av arbetsmarknadsskäl besluta att finansiera ytterligare lärlingsplatser i företag. De lokala skolmyndigheterna svarar för finansieringen av skolbyggnader och utrustning och för icke undervisande personal.

Framgångsfaktorer för lärlingsutbildningen i Tyskland

Lärlingsutbildningen har alltid varit mycket populär i Tyskland och haft en stor omfattning – betydligt större än den skolförlagda yrkesutbildningen. Den främsta anledningen har varit att lärlingsutbildningen leder till arbete – för många inom det företag där utbildningen ägt rum.

På senare år när antalet lärlingsplatser minskat, har man haft många sökande till varje plats. Arbetsgivarna har därigenom kunnat välja de bästa – i många fall även studenter – och det har därför blivit hög kvalitet på lärlingsutbildningen.

Andra fördelar som av företagen/arbetsgivarna framhålls med lärlingsutbildningen är att man kan anpassa utbildningen till företagets behov. De lärlingar som man utbildar får god kännedom om företagets tekniska utrustning, struktur, rutiner och produkter. Lärlingarna lär också känna företagets kunder och leverantörer. Det blir därför betydligt billigare och effektivare att rekrytera ny personal bland lärlingarna än att rekrytera externt.

En lärlingsutbildning av hög kvalitet ger enligt arbetsgivarna företaget en bra image och bidrar till att göra företaget känt och uppskattat. En slutsats blir därför, att lärlingsutbildningen åtminstone på längre sikt är lönsam för företagen.

Problem

Det tyska utbildningssystemet – inklusive det duala systemet – har ifrågasatts på senare år. Framför allt kritiserar den tidiga uppdelningen av eleverna – redan vid 10 eller 12 års ålder – på tre olika studievägar, realskola, gymnasium eller folkskola (Hauptschule), som sedan är tänkt att leda vidare till yrkesskolor och lärlingsutbildning. Systemet är inte särskilt flexibelt och försvårar övergångar mellan de olika utbildningsformerna – framför allt från Hauptschule och yrkesutbildning till teoretisk utbildning. I några delstater har man därför infört en nio- eller tioårig sammanhållen grundskola (Gesamtschule), men denna har ännu ganska ringa omfattning – ca 10 procent av samtliga elever.

Lärlingsutbildningen har också under de senaste tio åren fått ökade svårigheter och därför minskat i omfattning, framför allt därför att det har varit svårt att rekrytera tillräckligt antal platser i företag. Många traditionella industri- och hantverksföretag har tvingats skära ner sin verksamhet på grund av den ökande internationella konkurrensen, och nya utbildningsplatser inom servicesektorn, t.ex. hotell, restaurang och turism, har inte tillkommit i motsvarande utsträckning. Tyskland har för närvarande en mycket hög arbetslöshet – även bland akademiker – men särskilt i de östra delarna och bland invandrare.

Detta har lett till att lärlingsutbildningen, som i princip ska vara öppen för alla – särskilt för dem som lämnat Hauptschule – tvingats till en hård gallring. Många arbetsgivare har som lärlingar föredragit dem med en relativt bra utbildning, t.ex. realskola eller t.o.m. studentexamen framför dem som lärlingsutbildningen egentligen är till för. Många ungdomar som haft problem med sin skolgång, t.ex. invandrarungdomar, har därför inte kunnat få lärlingsplatser. Kommunerna har i stället tvingats öka den skolförlagda yrkesutbildningen. Myndigheterna på alla nivåer är medvetna om detta problem, och vissa åtgärder har också vidtagits, vilket redovisas under nästa avsnitt. De dåliga utvärderingsresultaten – bl.a. i Pisaundersökningen – har lett till att många arbetsgivare hävdar, att de blivande lärlingarna har alltför dålig grundutbildning och därför inte är tillräckligt flexibla och mottagliga för nya trender och inte heller kan följa med i den tekniska utvecklingen i näringslivet. En del arbetsgivare hävdar att ungdomarna inte är tillräckligt rörliga och beredda att ta lärlingsplatser som skulle innebära resor eller inackordering.

Fackföreningarna å sin sida hävdar, att företagen för en alltför kortsiktig personalpolitik. I en tillfällig konjunktursvacka är man inte beredd att investera i utbildning för att tillförsäkra sig en mer långsiktig personalförsörjning.

Ett annat problem som framhålls i utvärderingarna är att de lärlingar som inte får arbete på det företag där de fullgjort lärlingsutbildningen eller inom den branschen har stora svårigheter på arbetsmarkanden, eftersom deras utbildning är så smal. De har också stora svårigheter att söka sig till andra utbildningar eller yrken, eftersom det kräver omfattande kompletteringar. I några utvärderingar framhålls också att lärlingarna – i genomsnitt bara 17 år – får ett mycket stort personligt ansvar, när de ska hantera komplicerade och dyrbara NC-maskiner – visserligen under handledning – men det finns ändå risker att någonting kan gå snett.

Utvecklingen av lärlingsutbildningen och framtiden

Vissa ändringar i lärlingsutbildningen har redan genomförts för att anpassa den bättre till situationen på arbetsmarknaden. Mellan 1996 och 2002 fick 125 lärlingsutbildningar ett nytt och uppdaterat innehåll och nya riktlinjer, och under perioden skapades 116 916 nya lärlingsutbildningar. Forskning och omvärldsanalyser genomförs också kontinuerligt för att så tidigt som möjligt upptäcka nya behov på arbetsmarkanden. Yrkesutbildningslagen ändrades den 1 januari 2003 för att göra lärlingsutbildningen mer flexibel. Ett modulsystem infördes, som möjliggör för företag och arbetsplatser att bättre anpassa utbildningen till sina behov. Lärlingen får också därigenom större valmöjligheter och kan specialisera sig mer.

Den federala regeringen kallade i oktober 2003 arbetsmarknadens parter och företrädare för delstatsregeringarna till ett toppmöte för att diskutera vad som bör göras för att öka antalet platser i lärlingsutbildningen. En arbetsgrupp tillsattes på nationell nivå och i februari 2004 presenterades ett förslag till ändring av yrkesutbildningslagen. Fem mål sattes upp för förändringarna:

- Det ska bli lättare att överföra betyg som en elev skaffat sig i ett system för yrkesutbildning till ett annat, t.ex. från lärlingsutbildning till skolförlagd yrkesutbildning och omvänt.
- Nya möjligheter ska skapas för funktionshindrade och andra missgynnade elever att skaffa sig nödvändig kompetens inom lärlingsutbildningen.
- Yrkesutbildningens och lärlingsutbildningens internationella konkurrens ska säkerställas bl.a. genom att införa ett europeiskt perspektiv och språk i utbildningen.
- Regional samverkan och regionalt ansvar ska främjas bl.a. genom att de regionala yrkesutbildningskommittéerna och arbetsmarknadens parter får ett ökat inflygande.
- Yrkesutbildningen och lärlingsutbildningen ska moderniseras och göras mer flexibel bl.a. genom införande av ett modulsystem.

På grund av det minskande antalet utbildningsplatser inom lärlingsutbildningen har den federala regeringen och arbetsgivarorganisationerna gjort en överenskommelse (sommaren 2004) om att gemensamt öka antalet platser betydligt i lärlingsutbildningen (Nationaler Pakt für Ausbildung und Fachkräftenachwuchs in Deutschland). Pakten innebär bl.a. följande:

- Företagen förbinder sig att tillhandahålla 90 000 nya utbildningsplatser inom lärlingsutbildningen under de närmaste tre åren.
- Den nationella regeringen förbinder sig att öka antalet utbildningsplatser i den federala administrationen med 20 procent.

Överenskommelsen har redan gett påtagliga resultat. Vid slutet av 2004 hade antalet utbildningsplatser i företag ökat med 58 000 i industrin och handeln. Yrkesutbildningslagen har också ändrats för att skapa en ökad flexibilitet i bl.a. lärlingsutbildningen. Ett särskilt program har skapats för att öka möjligheterna för missgynnade grupper att skaffa sig en yrkeskompetens bl.a. genom stödåtgärder av olika slag. Programmet finansieras av den federala regeringen med bidrag från Europeiska Socialfonden.

Den federala regeringen tar också ett allt större finansiellt ansvar för lärlingsutbildningen på grund av bristen på utbildningsplatser. Genom arbetsmarknadsmyndigheterna finansierar den federala regeringen ett stort antal utbildningsplatser i företagen som ett led i de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna för öka anställningsbarheten av arbetslösa ungdomar. De federala myndigheterna erbjuder också ett ökat antal utbildningsplatser.

Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB) i Bonn bedriver sedan 2003 ett projekt för att öka och stabilisera tillgången på lärlingsplatser. Man konstaterar att den ekonomiska situationen och den höga arbetslösheten är starkt bidragande orsaker till nedgången av antalet lärlingsplatser, och det är svårt att kompensera denna utveckling fullt ut. Men enligt undersökningar bland företag och arbetsgivare skulle följande åtgärder bidra till att öka antalet lärlingsplatser:

- Skattemässiga och ekonomiska stimulansåtgärder för företagen.
- Bättre grundutbildning och förberedelse för blivande lärlingar.
- Större frihet för företagen att utforma lärlingsutbildningen.

Vissa åtgärder har också redan genomförts och gett resultat, bl.a. följande:

- Alla företag betalar en viss andel av sin lönesumma (f.n. 0,4 %) till en fond, ur vilken bidrag lämnas till de företag som medverkar i lärlingsutbildning.
- Inom byggindustrin och den kemiska industrin har överenskommelser träffats om ersättningsnivåer.
- Samhället – den federala staten och delstatsregeringarna – har tagit ett större ansvar för att tillhandahålla lärlingsplatser i offentlig förvaltning.

Tyskland vill också öka lärlingsutbildningens attraktionskraft genom att i större utsträckning anpassa den till internationella förhållanden, framför allt EU:s rekommendationer – bl.a. Lissabon- och Köpenhamndeklarationerna. En europeisk dimension ska införas, och utbildningarna ska göras transparenta och kvalitetssäkras bl.a. genom införande av ”Europass” och tillgodoräknande av kompetenser som förvärvats utanför utbildningssystemet (validering). Kursplaner modulindelas och internationella yrkeskrav beaktas.